

*Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук, директор
Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція*

Ефективність зовнішньоекономічної діяльності прикордонного Закарпаття

Постановка проблеми. На нинішній час в Україні офіційно визначеним є євроінтеграційний пріоритет. Ключовим питанням порядку денного відносин Україна-ЄС залишається ратифікація Угоди про асоціацію на заміну чинної Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС. Невід'ємною складовою майбутньої Угоди про асоціацію стануть положення про формування поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Перемовини щодо зони вільної торгівлі розпочалися з 18 лютого 2008 року. Передумовою цього став вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ).

Створення ЗВТ є найвагомішою складовою Угоди про асоціацію. Це пов'язано з тим, що всеохоплююча ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералізацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні й фітосанітарні правила, конкурентна політика, державні закупівлі, інше) [6].

Необхідно зазначити, що щодо ЗВТ обидві сторони задекларували мету лібералізувати 95% торгівлі та дозволити виняток для 5%, головним чином, сільськогосподарських товарів [7].

Європейський вектор розвитку зовнішньої політики України, структурні зрушення в українській економіці в рамках вступу до СОТ та її інтеграція у міжнародну економі-

чну систему визначають необхідність обґрунтування економічних наслідків лібералізації торгівлі для агропродовольчого ринку [13].

Вигідне географічне положення Закарпатської області дало їй можливість у 2004 року де-факто одержати статус безпосереднього сусіда розширеного Європейського Союзу, "зовнішнього регіону" ЄС. Очікується, що вона може стати полігоном для відпрацювання можливих механізмів про формування поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі[3].

Із цього погляду актуальність даного дослідження полягає в оцінці сучасного стану й визначенні основних тенденцій зовнішньої торгівлі Закарпатської області з прикордонними країнами ЄС агропродовольчою продукцією у 2000-2015 роках і розробці прогнозу її розвитку на коротко- та довгострокову перспективу. Це дасть змогу не тільки прогнозувати обсяги імпорту й експорту, але й рекомендувати нові географічні ніші для українського експорту, розробляти заходи щодо виробництва товарів, які б замінили імпорт в умовах формування ЗВТ з ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчою продукцією регіонів України та частково Закарпатської області знайшли своє відображення в працях А.В. Баян [2], В.П. Галушко [3], Л.В. Діброви [4], В.Ф. Хоменка [3], С.М. Кваші [8], І.Ф. Коломієць [9], С.М. Милославського [10], Т.С. Непомнящої [11], Nylene, Kherallah J.C.Bbeghin, E Wesley Peterson [12], П.Т.Саблюка [13], Але питання аналізу зовнішньоекономічної

діяльності й визначення тенденцій його розвитку, а також оцінки експортно-імпортних відносин у прикордонному регіоні України залишаються недостатньо дослідженими та потребують поглибленого вивчення.

Дослідження прикордонного регіону в системі зовнішньоекономічних відносин здійснено з погляду формування нової системи стосунків в умовах європейських інтеграційних процесів при Асоційованому членстві в ЄС. Зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні контакти на різних рівнях і в різних проявах забезпечують позитивні зрушення в економіці та в гуманітарній сфері прикордонного регіону [2].

Мета статті – обґрунтування основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією між Закарпатською областю й прикордонними країнами ЄС з метою посилення регулювальної, нормативної, прогнозної та стимулювальної функцій державних органів влади в умовах формування ЗВТ.

Виклад основних результатів дослідження. Участь у зовнішньоекономічній діяльності має важливе значення як для окремої області, регіону, так і для країни в цілому. Статистичні дані показують, що область активно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, щороку нарощуючи обсяги експорту й імпорту. Зовнішньоекономічні зв'язки є

важливим стимулом прискорення росту та підвищення ефективності сільського господарства та переробки аграрної продукції.

Україна, та зокрема Закарпатська область, має потужний експортний сільськогосподарських потенціал, зумовлений наявністю всіх факторів виробництва (площі родючих земель, дешева робоча сила, значна питома вага спеціалістів аграрного сектору та інше), близькість до ключових ринків збуту – країн ЄС, Близького Сходу й Північної Африки. Харчова промисловість України, основною сировинною базою якої є вітчизняне сільське господарство, була серед головних рушійних факторів відновлення економіки, яке почалося у 2000 році [8].

Зовнішня торгівля України та частково Закарпатської області у 2010-2015 роках відображала як спадкові, так і нові тенденції, пов'язані з виходом української економіки з кризи. Стійке збільшення торговельного дефіциту через випереджальне зростання імпорту в 2005-2008 роках було призупинено наслідками світової економічної кризи, що вплинуло як на традиційні ринки українського експорту, так і на власне економіку України.

Місце Закарпатської області серед областей Карпатського регіону за основними показниками зовнішньоекономічної діяльності у 2015 році демонструють дані таблиці 1.

1. Показники зовнішньоекономічної діяльності областей Карпатського регіону та України в цілому з країнами ЄС у 2015 р.

Показник	Область, регіон, млн дол. США					Місце Закарпатської області
	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Україна	
Експорт	1094,4	373,0	1206,3	108,3	38127,1	2
у т.ч. товарів	905,5	327,6	836,6	87,8	28390,5	1
послуг	188,9	45,4	369,7	20,5	9736,6	2
із них агропродовольча продукція	19,0	10,5	29,3	1,6	1411,3	2
частка, %: товарів у загальному обсязі	82,7	87,8	69,4	81,1	74,5	2
агропродовольчої продукції, %	2,1	3,2	3,5	1,8	5,0	3
послуг у загальному обсязі	17,3	12,2	30,6	18,9	25,5	3
Імпорт	1011,5	294,5	1447,9	78,4	37516,4	2
у т.ч. товарів	990,6	281,3	1397,7	76,6	31993,4	2

Продовження табл. 1

з них: агропродовольча продукція	20,1	8,1	60,1	1,1	1234,3	2
послуги	20,9	13,2	50,2	1,8	5523,0	2
Питома вага, %: товарів у загальному обсязі	97,9	95,5	96,5	97,7	85,3	1
частка агропродово- льчої продукції	1,9	2,9	4,3	1,5	3,8	3
послуг у загальному обсязі	2,1	4,5	3,5	2,3	14,7	4
Сальдо зовнішньої торгівлі	82,9	78,5	-241,6	29,9	610,7	1
у т.ч. товарів	-85,1	46,3	-561,1	11,2	-3602,9	3
з них агропродовольча продукція	1,1	2,4	-30,8	0,5	177,0	2
послуги	168,0	32,2	319,5	18,7	4213,6	2

Джерело: Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області // Стат. зб. – Ужгород, 2015. – 60 с. [5]. Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. Ужгород 2016 р. [14]. Стат. щорічник України за 2015 р. Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016. [15].

Із даних таблиці видно, що за більшістю показників Закарпатська область займає друге місце, а за деякими – крім Львівської – її випереджає ще й Івано-Франківська область. За таких показників частка експорту та імпорту Закарпаття в Україні в цілому все ще залишається низькою.

Структура експорту продукції сільського господарства в торгівлі Закарпатської області України з країнами ЄС у 2000-2015 роках постійно змінювалася залежно від кон'юнк-

тури ринку, врожаю сільськогосподарських культур у цих країнах і т.д. Основну частку експорту в 2013-2015 роках мають такі товари: продукти рослинного походження (2,3%), готові харчові продукти (2,3%) (табл. 2).

Водночас необхідно відзначити збільшення частки обсягів експорту деякої продукції переробної промисловості у 2015 році порівняно із 2014-м.

2. Експорт із Закарпатської області в країни ЄС товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, тис. дол. США

Товари	Експорт					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	215296	552333	1156645	1299966	1382796	1094380
Живі тварини; продук- ти тваринного похо- дження	535	3605	5	124	96	2571
Продукти рослинного походження	5499	9470	9524	11544	18834	25628
Жири й олії тваринного або рослинного похо- дження	6	45	–	6839	6061	8897
Готові харчові про- дукти	4224	17812	40632	17555	7773	25340
Усього товари 1-24 груп	10264	30932	50161	36062	32764	62436
Частка товарів 1-24 груп, %	4,8	5,6	4,3	2,8	2,4	5,7

Джерело: Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. – Ужгород, 2016 [14]. Стат. щорічник України за 2015 р. – Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016 [15].

3. Імпорт до Закарпатської області із країн ЄС товарів групи 1-24 УКТ ЗЕД, тис. дол. США

Товари	Імпорт					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	183903	686374	1348604	2062493	1734557	1011507
Живі тварини; продукти тваринного походження	610	3543	4367	5572	11896	5692
Продукти рослинного походження	3438	1547	7397	18195	12558	18265
Жири й олії тваринного або рослинного походження	105	122	302	123	123	81
Готові харчові продукти	9175	13913	34900	84397	64552	41710
Усього товари 1-24 груп	13328	19125	46966	108287	89129	65748
Частка товарів 1-24 груп, %	7,2	2,8	3,5	5,2	5,1	6,5

Джерело: Стат. щорічник Закарпаття за 2015 р. – Ужгород, 2016.

Стат. щорічник України за 2015 р.[14]. Державна служба статистики України. К.: Консультант, 2016 [15].

Останніми роками спостерігалася чітка тенденція до зменшення вартісного показника імпорту продуктів харчування з ЄС у Закарпатську область України.

Причиною даного явища стали загальне збільшення вартості товарів у світі та зростання серед регіонального населення частки громадян, які готові платити більше грошей за якісніші, у тому числі імпортні, товари, які не виробляються в Україні, лібералізація умов імпорту продукції в Україну (зниження ставок ввізного мита).

Обмежувальними факторами зростання імпорту в 2014-2015 роках було зменшення обсягів реалізації продукції в середині області через скорочення платоспроможного попиту населення, а також проблеми в імпортерів з одержанням кредитів, розмитненням товарів, одержанням дозвільних документів тощо.

Існуючі тенденції зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими й продовольчими товарами, а також аналіз поточної ситуації по ринках основних товарів зазначених груп дає можливість прогнозувати збільшення

обсягів зовнішньої торгівлі ними в 2016 році порівняно з 2014-2015 роками на 3-5% при песимістичному та оптимістичному варіантах перебігу подій (попередні дані)[16].

Щодо географії експорту агропромислової продукції Закарпаття, то левові частки в товарообороті продукції країн Європейського Союзу мають Угорщина 48,0%, Австрія – 6,0, Італія – 4,9, Нідерланди – 2,0, Німеччина – 7,3, Польща – 5,4, Словаччина – 7,2, Румунія – 2,3, Чехія – 4,3%, які є основними партнерами Закарпатської області, й інші – 12,6%.

Імпорт товарів у 2015 році з наведеними країнами ЄС становив 531,4 млн дол. США (52,5% від загального обсягу). За аналізований період обсяги імпорту товарів Закарпаття переважали обсяги експорту. У 2015 році сальдо зовнішньої торгівлі товарами було позитивним і становило 82,3 млн дол. США, але агропродовольчої продукції – негативним упродовж останніх 15 років.

Аналізуючи зовнішню торгівлю України з Європейським Союзом, передусім треба враховувати масштаб економік цих країн.

4. Динаміка товарообороту агропродовольчої продукції України з країнами Європейського Союзу, млрд дол. США

Показник	Рік															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Імпорт	0,3	0,3	0,4	0,6	0,7	1,0	1,2	1,4	2,5	2,1	2,1	1,2	1,4	1,3	1,3	1,2
Експорт	0,3	0,4	0,8	0,6	0,8	0,9	1,2	1,7	3,2	1,8	1,9	1,4	1,1	1,3	1,2	1,4
Сальдо	0	0,1	0,4	0	0,1	-0,1	0	0,3	0,7	0,3	-0,2	0,2	-0,3	0	-0,1	0,2

Джерело: Дані Державної служби статистики України [15].

Гальмівними чинниками розвитку зовнішньої торгівлі в сучасний період є недосконалість та суперечливість законодавства і його часті зміни, що значно підвищує ризик для інвесторів, складність при заснуванні підприємств у цілому (не тільки тих, які б займалися зовнішньоекономічною діяльністю, торгівлею агропродовольчою продукцією), відсутність належної підготовки кадрів для здійснення підприємницької діяльності в тому числі. Відчувається потреба в належній інформаційній підприємницькій інфраструктурі. Одним із стримувальних факторів виходу підприємницьких структур на зарубіжні ринки залишається відсутність належної підтримки з боку органів влади й управління як на державному, так і регіональному рівнях [12].

Дослідженнями встановлено, що українським виробникам варто сконцентрувати зусилля на переробці продукції рослинництва й експорті м'ясних виробів, макаронів.

Найважливішим регуляторним інструментом у даному напрямі може стати запровадження процедури відшкодування експортного ПДВ в автоматичному режимі тим структурам, що торгують на зовнішніх ринках продукцією переробки, а не сировиною. Введення такого обмеження свого часу вже дало позитивний ефект у вигляді переорієнтації на експорт соняшникової олії замість насіння. Виробництво та експорт сировини не можуть бути ні точками зростання, ні драйверами росту економіки.

Аналіз підтверджує, що розвиток зовнішньоекономічної діяльності гальмує не вирішеність земельного питання. Огляд законодавчих ініціатив щодо запровадження ринку землі переконує, що в нашій країні вже склалися всі передумови для його ефективного використання.

Однак запровадження масштабного обігу земель необхідні: врегулювання земельного законодавства, визначення кваліфікаційних вимог, професійний рівень, досвід роботи на землі, проживання в сільській місцевості й фахова освіта.

Значного розвитку набула в областях України тіньова зовнішньоекономічна діяльність. Дослідженнями встановлено, що в регіонах України сформовані структури, які діють винятково в своїх інтересах, як особливий інструмент нової економічної політики держави. Важливо зазначити, що політична набутова в країні хоч і зазнала змін порівняно з колишнім Радянським Союзом, проте майже не змінилася. Тіньові гроші вкладали не у виробництво, а в такі сфери економіки, такі нові зовнішньоекономічні структури, де вони приносили максимально можливий, щонайшвидший прибуток.

Поеднання економічних і силових структур створило в Україні своєрідну "державу в державі", "тіньову зовнішньоекономічну діяльність" або "групу із зовнішньоекономічної діяльності". Це зовнішньоекономічний інтерес, який прирікає до провалу будь-яку спробу покласти край такій системі в регіонах України [10].

Проблема тінізації зовнішньоекономічної діяльності піднімається до рівня національної безпеки. Її розв'язанням має займатися держава через спеціально опрацьований механізм.

Потребує більшої уваги розвиток співпраці із прикордонними областями сусідніх держав на рівні малих та середніх аграрних і переробних підприємств. Ми погоджуємося з думкою Т.С. Непомнящої, "... що експортна політика України має охоплювати всі державні заходи, які здатні підвищити обсяги експорту" [11]. Політика держави повин-

на сприяти розвитку всіх аграрних та переробних підприємств, які провадять зовнішньоекономічну діяльність продовольчих товарів [9].

Створення спільних підприємств в Україні нині є явищем дуже актуальним і позитивним, оскільки спільні підприємства дають значні інвестиції й нові технології управління, стимулюють процес виробництва конкурентоспроможної продукції, полегшують її вихід на міжнародні ринки.

Спільне підприємництво – це діяльність, яка ґрунтується на співробітництві з іноземними підприємствами, організаціями або підприємцями на основі спільного розподілу прибутків і ризиків від її здійснення. Малий розмір мінімального статутного фонду, проста реєстраційна процедура, відсутність необхідності випуску акцій зумовлюють перевагу акціонерних товариств при створенні малих та середніх спільних підприємств, особливо в аграрному секторі.

У процесі формування сприятливого середовища для спільного підприємництва в Україні потрібно перебороти відірваність від міжнародних структур й інтенсивно розвивати внутрішню ринкову структуру.

Висновки. З огляду на стан зовнішньої торгівлі України сільськогосподарськими товарами можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку необхідно активізувати двосторонню торговельно-економічну й інвестиційну співпрацю з європейськими країнами та предметно обговорити можливість винайдення взаємовигідних шляхів збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту.

Для поліпшення зовнішньоекономічної діяльності необхідно, передусім, досліджувати такі головні проблеми як структурна трансформація, співвідношення між експортом й імпортом, формування зовнішньоторговельного балансу, інтеграція детінізації зовнішньоекономічної діяльності.

Створення ЗВТ є найвагомішою складовою Угоди про асоційоване членство України в ЄС. Це пов'язано з тим, що всеохоплювальна ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералі-

зацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні й фітосанітарні правила, конкурентну політику, державні закупівлі тощо).

Зростання обсягів експорту агропродовольчою продукцією в умовах створення ЗВТ з ЄС, є: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, розробка принципово нових форм державної підтримки виробників агропродовольства, гармонізація національних стандартів з європейськими, оновлення матеріальної бази аграрних і переробних підприємств, інвестиції у розширення інфраструктури та підготовка кваліфікованих кадрів[4].

Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області має бути спрямована на пошук нових ринків і зайняття стабільних позицій на них. Структура експорту й імпорту області потребує трансформаційного вдосконалення, щоб приносити якнайбільший ефект.

Закон "Про транскордонне співробітництво (прийнятий 24 червня 2004 р.) фактично ігнорує роль транскордонного співробітництва як одного з інструментів регіонального розвитку і не розглядає його як складову регіональної політики в Україні, тоді як в Європейському Союзі програми транскордонного співробітництва є складовою регіональної політики та механізмом регіонального розвитку.

Поряд із цим Закон не враховує зміни механізму підтримки транскордонного співробітництва з боку Європейського Союзу. Управління у сфері транскордонного співробітництва в Україні здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування відповідно до їхньої компетенції. Проте управління транскордонним співробітництвом в основному полягає в його координації. Координацію розробки укладення та організацію виконання міждержавних договорів України з питань розвитку транскордонного співробітництва здійснює Міністерство закордонних справ України [1].

Одним із шляхів детінізації зовнішньоекономічної діяльності є втілення механізму, що ґрунтується на засадах фіксації обся-

гів експорту й імпорту товарів в Україні та в зарубіжних країнах і зіставлення їх між собою з урахуванням корекції на умовах поставки продовольчих товарів.

Зіставлення динаміки цін експорту по сільському господарству і харчовій промисловості з динамікою на європейському ринку є також одним зі шляхів детінізації зовнішньоекономічної діяльності в Закарпатській області.

У перспективі доцільно проаналізувати досвід ведення зовнішньоторговельної діяльності підприємств аграрного сектору європейських країн з метою обґрунтування

позитивних моментів, які можна втілити в життя в Україні. Невідкладним є дослідження щодо активізації діяльності суб'єктів господарювання Карпатського регіону в цілому та його областей, зокрема, у процесах транскордонного співробітництва.

У результаті зростання українського агропродовольчого сектору в умовах активних інтеграційних процесів значно збільшиться дохід аграріїв, що поліпшить макроекономічні показники країни, сприятиме підвищенню продуктивності праці й добробуту сільського населення.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про транскордонне співробітництво", прийнятий Постановою ВРУ від 24 черв. 2004 р. – № 1861-IV. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – №13. – С. 43.
2. *Балян А.В.* Досвід аграрних реформ в Угорщині та Україні / А.В. Балян, Н.І. Шуфріч / УААН, Закарпатський інститут агропромислового виробництва. – К.: Нора-Прінт, 2004. – 148 с.
3. *Галушко В.П.* Економічний механізм регулювання ринку в країнах Європейського Союзу / В.П. Галушко, В.Ф. Хоменко // Економіка АПК. – 1998. – №11. – С. 3-7.
4. *Діброва Л.В.* Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: моногр. / А.Д. Діброва. – К.: ВПД "Формат", 2008. – С. 351-355.
5. Зовнішньоекономічна діяльність Закарпатської області. // Стат. зб. – Ужгород, 2016. – 60 с.
6. Інформація щодо створення зон вільної торгівлі / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=13771&cat_id=13771.
7. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ier.kiev.ua/.
8. *Кваша С.М.* Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку: моногр. / С.М. Кваша. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. – 252 с.
9. *Коломієць І.Ф.* Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства в процесі його інтернаціоналізації: моногр. / І.Ф. Коломієць. – Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2004. – 248 с.
10. *Милославський С.М.* Права людини і мафія / С.М. Милославський // Голос України. – 1995. – №138(1138).
11. *Непомняща Т.С.* Стимулювання експортної діяльності підприємств малого та середнього бізнесу / Т.С. Непомняща // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2 (32). – С. 146-154.
12. *Nylene, Kherallah J.C.Bbeghin, E Wesley Peterson.* Impact of official development assistance on agricultural growth saving and agricultural imports / Agricultural // (1994) 99-110.
13. *Саблук П.Т.* Агроекономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку: моногр. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. – 372 с.
14. Статистичний щорічник Закарпаття за 2015р. Ужгород, 2016 р.
15. Статистичний щорічник України за 2015 р. Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2016.
16. Державна підтримка українського експорту. – Проект Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2017 р.

Фахове рецензування: 31.05.2017 р.

* * *